

ҚАЗАҚСТАНДА ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ФЕНОМЕНИ

«Өзін-өзі жұмыспен қамту» терминінің айқын анықтамасы жоқ, бірақ, жалпы алғанда бұл құбылысқа жеке тұлғалар жүйелі пайда табу мақсатында жеке қосалқы шаруашылық өнімдерін сату үшін және басқа тұлғаларға қызмет көрсету үшін өз қызметін дербес жүзеге асыратын жұмыспен қамту деп анықтама беруге болады. Қазақстандағы «өзін-өзі жұмыспен қамту» термині алғаш рет Кеңес заманында – қайта құру кезеңінде КСРО өзінің жоспарланған экономикасын түбегейлі реформалауды бастаған кезде пайда болды. Сол кезде мемлекет өзін-өзі жұмыспен қамту феноменін елеусіз қалдырып, өзін-өзі жұмыспен қамтуды заңнамалық деңгейде мойындамаған болатын, ал кейбір жағдайларда азаматтар тіпті қылмыстық жауапкершілікке тартылған. Алайда, Кеңес Одағы ыдырап, Қазақстан 1991 жылдың аяғында тәуелсіздік алғаннан кейін ел экономикасында елеулі мәселелер туындады. Атап айтқанда, нарықтық экономикаға көшу кезінде жұмыссыздықтың жылдам өсуі байқалды, бұл еңбек нарығына кері әсерін тигізді және Қазақстанда жұмыспен қамтудың күрт өсуіне ықпал етті. Жас мемлекет үшін нарықтық экономикаға көшу кезіндегі қиын жағдайда өзін-өзі жұмыспен қамту өмір сүрудің жалғыз мүмкіндігі болды.

Бүгінгі таңда Қазақстан жоспарланған экономикадан нарықтық экономикаға көшуін іс жүзінде аяқтады бірақ өзін-өзі жұмыспен қамту феномені жоғалып кеткен жоқ. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі статистика комитеті 2001 жылдан бастап, тоқсан сайын елдегі жұмыспен қамту мәртебесі жағдайын анықтау үшін сараптама жүргізеді. Оған 15 жас және одан жоғары жастағы Қазақстан азаматтары қатысады. Алынған деректерге сүйенсек, халық саны экономикалық белсенділік деңгейіне қарай ресми және бейресми түрде жұмыспен қамтылған, жұмыссыз және экономикалық тұрғыдан белсенді емес деген сыныптарға бөлінеді.

Қолда бар статистика бойынша, 2018 жылдың аяғында 18 миллионнан астам халықтың ішінде Қазақстанда 15 жас және одан жоғары жастағы тұлғалардың шамамен 8,7 миллионы жұмысқа орналасты. Сонымен қатар, өз бетінше жұмыспен қамтылған халықтың саны 2,1 млн. адамға жетеді, оның 1,3 миллионы бейресми жұмыспен қамтылған, бұл Қазақстанның жұмыспен қамтылған азаматтарының жалпы санының 15% құрайды. Бұл көрсеткішке келісімшартсыз жұмыс істейтін 800 мыңға жуық жалдамалы жұмысшылар және 588 мың өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кіреді. Негізнен бұл шағын бизнес кәсіпкерлері, қосалқы шаруашылық иелері, отбасылық бизнес қызметкерлері және т.б. Экономикалық тұрғыдан бұл азаматтар көлемде жатыр, себебі олардың қызметі Қазақстанның құқықтық жүйесімен қамтылмайды. Басқаша айтқанда, олар өз

бизнесін тіркегісі келмейді және салықтардан бас тартады.

Соңғы жылдары осы мәселені шешу үшін Қазақстан Үкіметі өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарды кәсіпкер ретінде тіркеуге және салықты ақылы түрде төлеуге ынталандыратын бірнеше бағдарламаны жасап шығарды. Алайда, ағымдағы жағдайды талдау өздігінен жұмыс істейтіндердің бәрі өз қызметін заң шеңберінде құрмайтынын көрсетеді. Олардың көпшілігі салықтан жалтаруды жалғастырады немесе табысының бір бөлігін салық салудан жасырады, сондай-ақ әлеуметтік қорларға аудармайды. Нәтижесінде мемлекет болашақта осы азаматтардың әлеуметтік және зейнетақылық қауіпсіздігі туралы мәселе туындағанда елеулі проблемаларға тап болуы мүмкін. Осы жағдайда мемлекет оларды ресми жұмыспен қамтығандар санына дейін жеткізу туралы тапсырма берген жоқ бірақ олар заңды түрде өз бизнесімен айналысу үшін, ең төменгі салықтарды төлеуге және зейнетақы жарналарын төлеуге қолайлы жағдайлар жасауға тырысады. Мұндай қадамдар әлеуі шағын және орта бизнесті толықтай дамытуға әкеледі, елдің ЖІӨ-ге қосқан үлесі бүгінгі күні шамамен 25%, ал дамыған елдерде бұл көрсеткіш 60-70%-ға жетеді. Айта кететін бір жайт, Қазақстанның заңнамасында өзін-өзі жұмыспен қамту туралы ұғымдар өте кең түсіндірілген және бұл өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың қызметін өркендетуі түрде шаралар қабылдаудың үкімет жұмысын қиындатады. Бұл санатқа әртүрлі табыс деңгейі бар кең ауқымды адамдар тобы соның ішінде жалдамалы қызметкерлердің еңбегін пайдаланатын жеке кәсіпкерлер кіреді. 2018 жылдың басында күшіне енген жаңа салық кодексі өзін-өзі жұмыспен қамтумен айналысатын тұлғаларға салық салудың бірқатар инновацияларын енгізді, алайда барлық проблемаларды шеше алмады.

Сондықтан, 2018 жылдың соңында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жұмыспен қамту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң» қабылданды және осыған сәйкес 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап тіркелмеген кәсіпкерлік қызметпен айналысатын және жалдамалы қызметкерлердің еңбегін қолданбағандар жеке тұлғалар үшін бірыңғай жиынтық төлем енгізілді. Үш кодекске және 19 заңға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар тек өз бетінше жұмыспен қамтылған халықты осы санаттағы қызметін ресімдеуге ғана бағытталған жоқ сонымен қатар осы азаматтардың әлеуметтік қамсыздандыру жүйесімен қамтуға бағытталған.

2024 жылға дейін жарамды болатын бірыңғай ақшалай төлем жылдық айналымы 1 175 (МСІ) индикаторлардан аз немесе 2,96 млн. теңге (7 800 АҚШ доллары) есептелген бейресми жұмыспен қамтылған адамдарға әлеуметтік қорғау

жүйелерінің қатысушы болуына толық мүмкіндік береді. Төлемнің бұл түрі міндетті төлемдердің төрт түрін біріктіреді: жеке табыс салығы, бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына зейнетақы жарналары, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына салым және міндетті медициналық сақтандыру қорына төлемдер. Бірыңғай жинақталған төлемнің мөлшері тіркелгендіктен түрлі әлеуметтік қорларда салымдардың сомасын есептеудің қажеті жоқ. Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент, сондай-ақ облыстық орталықтарда төлемнің сомасы 1 АЕК, яғни бұл 2019 жылы 2525 теңгені құрайды. Басқа қалалар мен ауылдық жерлердегі тұрғындар үшін 0,5 АЕК немесе 1263 теңгені құрайды. Айта кету керек бірыңғай жинақтаушы төлем режимі жеке заңгерлер, нотариустар және жеке сот орындаушылары сияқты, тіркелген кәсіпкерлерге, немесе жеке тәжірибемен айналысушыларға қолданылмайды. Осы режимге түсетін өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұлғалардың мысал ретінде жеке авто көлігі бар жүргізушілер, сантехниктер, тұрмыстық техниканы жекеше жөндеуге тартылған мамандарға, тәрбиешілерге, жетекші мерекелік іс-шараларды ұйымдастырушыларға, музыканттарға, жеке қосалқы шаруашылықта өндірген ауыл шаруашылығы өнімдерін сататын адамдарға сілтеме жасауға болады. Бірыңғай жинақталған төлемді төлеушілер тек Қазақстан азаматтары бола алады.

Қорытындылай келе, айта кету керек жоғарыда аталған әлеуметтік максаттардан басқа, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қызметін ресми рәсімдеу жөніндегі мемлекеттік шаралар ел экономикасындағы көлемкелі секторларды азайтуға бағытталған. Дамыған елдердің тәжірибесіне сүйеніп, өзін-өзі жұмыспен қамту жұмыссыздықпен күресудің тиімді әдістерінің бірі, мемлекет оны жоймауға және бұл құбылысты нормативтік базамен қамтуға тырысады. КСРО дәуірінде дүниетанымы қалыптасқан көптеген адамдар әлі де өзін-өзі жұмыспен қамтуды лайықты еңбек түрі ретінде тани алмайды. Қазақстан тәуелсіздік жылдарында өзін-өзі жұмыспен қамту феномені елдің әлеуметтік-экономикалық өмірінде маңызды факторға айналды. Бұдан басқа, өз бетімен жұмысқа орналасу ол өз жұмысын жасағысы келетін және икемді жұмыс кестесіне ие болғысы келетін жастар арасында кеңінен танымал болып келеді. Дегенмен, кез-келген еңбек қызметі заң шеңберінде жүзеге асырылуы тиіс екенін түсіну қажет. Өз бетінше жұмыс істейтін адамдар тіркелуі тиіс, салықтарды төлеуге және заңдарға бағынуы тиіс және өз кезегінде мемлекет оларды лайықты әлеуметтік жағдайлармен қамтамасыз етуі керек.

Жазушы: Жандос Ранов,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Өзбекстанға мемлекеттік сапары барысында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өзбек әріптесі Шавкат Мирзиёевпен кездесті. Екі ел басшылары саяси, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық салалардағы жемісті көпқырлы ынтымақтастықты одан әрі тереңдету перспективаларын талқылап, өзара қызығушылық тудыратын аймақтық және халықаралық өзекті мәселелерді қарастырды.
- Орталық Азияға сапары барысында Корея Республикасының Президенті Мун Чжэ Ин Түрікменстан, Өзбекстан және Қазақстанға барып қайтты. Ашхабадта Мун мен Президент Бердімұхамедов энергетика және инфрақұрылым салаларында ынтымақтастықты дамыту жоспарларын жариялады. Ташкентте Мун мен Президент Мирзиёев екіжақты қатынастарды арнайы стратегиялық әріптестік деңгейіне көтеруге келісті. Ал Нұр-Сұлтанда Мун және Президент Тоқаев өзара қарым-қатынастарды нығайту және Корей түбегін ядролық қарусыздандыру саласында ынтымақтастық жасау жолдарын талқылады.
- Анкараға сапары барысында Беларусь Республикасының Президенті Александр Лукашенко, Түркия Республикасының Президенті Режеп Тайып Ердоғанмен келіссөздер жүргізді. Тараптар қарым-қатынастарының саяси, әскери, экономикалық және мәдени-гуманитарлық аспектілерін талқылады, сондай-ақ, химия және жеңіл өнеркәсіп, машина жасау, ауыл шаруашылығы, құрылыс және қаржы салаларын қамтыған сауда және инвестиция салаларының басым бағыттарыға бірлескен жобаларды анықтады.
- Тәжікстан Президенті Эмомали Рахмон Мәскеуге жасаған сапары барысында Ресей Президенті Владимир Путинмен кездесті. Кездесу барысында екі ел басшылары екіжақты қарым-қатынастың негізгі мәселелерін, соның ішінде Ресейде тәжік еңбек мигранттарын жұмыспен қамту мәселесін талқылады. Тараптар, сондай-ақ, терроризм, экстремизм, есірткінің заңсыз айналымы және қару-жарақты заңсыз сатумен күрес бойынша бірлесіп жұмыс істеуді жалғастыруға уәде берді.
- Қырғызстан Президенті Сооронбай Жээнбеков Германияға жасаған сапары барысында Мюнхенде Қырғызстан-Германия экономикалық форумына қатысты және Берлинде Президент Франк-Вальтер Штайнмайермен және канцлер Ангела Меркельмен кездесті. Тараптар дипломатиялық қатынастар, сауда, өнеркәсіп, қаржы, ауыл шаруашылығы, білім беру және туризм саласындағы ынтымақтастыққа бағытталған екіжақты құжаттарға қол қойды.
- Қырғызстанның Шанхай ынтымақтастық ұйымына (ШЫҰ) төрағалығы аясында Бішкекте ШЫҰ-Ауғанстан байланыс тобының сыртқы істер министрлерінің орынбасарлары деңгейіндегі кездесуі өтті. Тараптар Ауғанстандағы қазіргі ахуалды, ауғанаралық тауласу үдерісін, сондай-ақ, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер мен Ауғанстан арасындағы ынтымақтастықты дамытуды, оның ішінде байланыс тобының одан әрі іс-қимылдарына арналған жол картасының жобасын талқылады.
- Украина Орталық Азия комиссиясының мәлімдеуінше, президенттік сайлаудың екінші туры нәтижесінде Владимир Зеленский 73,22% дауыс алды, ал іс басындағы Президент Петр Порошенко азаматтардың тек 24,45% қолдауға ие болды. Сайлаушылардың қатысу деңгейі 61,37%-ға жетіп, 18 миллионнан астам сайлаушы дауыс берді.

Экономика, қаржы және энергия

- Ресейдің «Газпром» компаниясы растағандай, Түрікменстан Ресейге газ жеткізуді қайта бастады. Газ жеткізілімі «Газпром» және «Түрікменгаз» арасында 2003 жылы қол қойылған 25 жылдық келісімшарт аясында қайта жаңартылды. 2016 жылдың басында Ресей тарапы Түрікменстан бюджеті үшін негізгі табыс көзі болып табылатын түрікмен газын сатып алуды тоқтатқан болатын.
- Ыстамбұлда Түркия, Әзірбайжан және Түрікменстанның энергетика және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі өкілдерінің балама энергетика саласындағы серіктестік перспективаларын талқылау бойынша ұшжақты кездесуі өтті. Тараптар жаңартылатын энергия көздері, энергия тиімділігі және жасыл технологиялар бойынша ынтымақтастықты кеңейтуге, сондай-ақ тәжірибе алмасуға және үш елдің энергетикалық компаниялары мен ғылыми орталықтары арасындағы байланыстарды нығайтуға келісті.
- Өзбекстан Республикасының Инвестициялар және сыртқы сауда министрлігі мен Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі екі елдің шекарасында сауда-экономикалық ынтымақтастық жөніндегі халықаралық орталық құру туралы меморандумға қол қойды. «Орталық Азия» деп аталатын орталық трансшекаралық экономикалық қатынастардың логистикасын, сондай-ақ көрші халықтың тұрмыс жағдайын жақсартуға деп күтілуде.
- «Узтекстильпром» қауымдастығының өкілдері Өзбекстанның іскерлік ортасы және шетелдік инвесторлар үшін құқықтық кепілдіктер мен жеңілдіктер жүйесі туралы ақпарат ұсыну үшін Түркияның сыртқы экономикалық байланыстар кеңесінің (DEİK) делегациясымен кездесу өткізді. Тараптар, сондай-ақ, өзбек тоқыма өнеркәсібінде түрік технологияларына негізделген су тазарту жүйелерін енгізу перспективаларын талқылады.
- Дубай халықаралық қаржы орталығының (DIFC) басқарма мүшелерімен кездесу барысында Беларусь Президенті Александр Лукашенко елдің өз халықаралық қаржы орталығын құру үшін DIFC тәжірибесін пайдалануға мүдделі екенін мәлімдеді. Лукашенконның айтуынша, Беларусь елінің озық технологиядағы жетістіктері ақпараттық технологиялар саласы мен сандық экономиканы дамытудағы ынтымақтастықтың негізі бола алады.
- Қырғызстан Премьер-министрі Мұхаммедкалый Абылгазиев Қытайдың SINO-Pipeline компаниясының Бас директоры Мен Фунчуньмен кездесті. Кездесу барысында Қырғызстан-Қытай газ құбырын салу жобасын жүзеге асыру мәселелері талқыланды. Қырғызстанның Ош облысының Алай және Чон-Алай аудандарының аумағы арқылы өтетін 215 шақырымдық газ құбыры Орталық Азия-Қытай газ құбырының ажырамас бөлігі болып табылады.
- Кеңестік дәуірден кейінгі кезеңде алғаш рет Қырғызстан 2018 жылы 120 мың тонна қант қызылшасын шығарды және өндіріске 110 мың фермер тартылды. Өткен жылы қант қызылшасы ішкі сұранысты толығымен қанағаттандыратындықтан, Қырғызстан бұл өнімді шетелге экспорттай бастады.

Қоғам және мәдениет

- Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕКЫҰ) Ашхабадта терроризмді қаржыландыру және ұйымдасқан қылмысқа қарсы тұру жөніндегі жоғары деңгейдегі аймақтық конференцияны ұйымдастырды. Осы салада аймақтық ынтымақтастықты нығайтуға және озық тәжірибелерді анықтауға бағытталған екі күндік іс-шараға Орталық Азия және ЕКЫҰ-ға қатысушы басқа мемлекеттердің 200-ге жуық өкілдері, сондай-ақ тиісті халықаралық ұйымдардың сарапшылары қатысты.
- Қырғызстан Президенті Сооронбай Жээнбеков, түркітілдес елдердің ресми өкілдері, сондай-ақ ЮНЕСКО, ТҮРКСОИ және ИСЕСКО өкілдері 2019 жылы Ош қаласының түркі әлемінің мәдени астанасы болып жариялануына байланысты салтанатты шараға қатысты. Бір жыл бойы көне Ош қаласында түркі халықтарының бай мәдени мұралары мен сайт-дәстүрлерін көрсететін түрлі шаралар өткізіледі.
- 2019 жылдың басындағы жағдай бойынша Қырғызстан халқының саны бір жылда 132,770 адамға өсіп, 6 млн. 389,5 мың адамға жетті. Елдің ауыл халқы (4 млн. 215,9 мың адам) қалалық тұрғындардың санынан (2 млн. 173,6 мың) екі есе дерлік артық. Этникалық құрамы бойынша қырғыздар жалпы халық санының 73,5%-ын, өзбектер – 14,7%-ын, орыстар – 5,5%-ын құрайды.
- Беларусь және Қазақстанда рентген жабдығының бірлескен өндірісін құру жоспарланып отыр. Беларусь жасанды интеллектпен инспекциялық жабдықтарды және әлемдік деңгейдегі медициналық сканерлерді, соның ішінде томографтарды өндіру бойынша әлемнің төрт жетекші елдерінің бірі болып табылады. Тараптар бірлесіп шығарылған рентген аппараттары үшінші елдердің нарықтарына экспорттауды жоспарлап отыр.
- Қытаймен ынтымақтастық жасайтын Қазақстанның 11 туристік компаниясы Пекинде өткен «China Outbound Travel & Tourism Market» атты әлемдегі ең ірі туризм көрмесіне қатысты. 66 шаршы метрді қамтитын Қазақстанның ұлттық павильонында елдің туристік әлеуеті, оның ішінде танымал туристік маршруттары туралы ақпарат ұсынылып, Қазақстанда жасалған өнімдер көрсетілді.
- БҰҰ Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы мен Тәжікстанның Еңбек, көші-қон және халықты жұмыспен қамту министрлігі Хисор қаласында және Жаловидин Балхи ауданында паритетті негізде гранттар алуға 50 үміткер үшін бизнес негіздері бойынша тренинг ұйымдастырды. 10 күндік іс-шара барысында қатысушылар табысты бизнес-жоспар дайындау мен басқа да бизнес-операциялар туралы, сондай-ақ тиісті бизнес-этикет, тиімді қарым-қатынас және логистика туралы білім алды.
- Ресей Федерациясы Жастар ісі жөніндегі агенттігі мен Тәжікстан Үкіметі жанындағы Жастар және спорт істері жөніндегі комитет Мәскеуде Ресей-Тәжікстан жастар форумын ұйымдастырды. Үш күндік іс-шара барысында қатысушылар екі ел арасындағы мәдениетаралық диалог пен гуманитарлық ынтымақтастықты дамыту, сондай-ақ, жастарды ТМД аумағында халықаралық іс-шараларға тарту мәселелерін талқылады.